

ופרט וכלל' לאסור כל מלאכות כעין הפרטים, או שמא מכך שפירט הכתוב כמה פרטים בא לומר שאינו חייב אלא על המפורש).

א. להלכה קיימא לן שהחורש בשביעית פטור, שכן משמע שגם רבא סובר כן, כרבי אלעזר (חזו"א שביעית יז, א עפ"י הרמב"ם).

ב. האחרונים נקטו שלכל הדעות חרישה בשביעית אסורה מהתורה [באיסור עשה ד'תשבות'. והלא אפילו קודם השביעית שלשים יום אסור מהתורה], אלא שנחלקו לענין מלקות בלבד. וכן נמצא להריטב"א (עפ"י שער המלך ריש הלכות שמיטה ויובל; מנחת חינוך קיב, א; חזון איש שביעית יז, א; שפת אמת; אבי עזרי ריש הלכות שמיטה). ואולם יש שנקטו שהחרישה אסורה מדרבנן (כן כתב תור"ד כאן. וכן הרמב"ן במכות – הובא בשעה"מ שם; מאירי. וע' בספר מאור ישראל (ד): שנקט בפשיטות בדעת הרמב"ם (שמיטה א, ד) שהוא מדרבנן).

ג. יש מי שכתב שחרישה באילנות בשביעית אסורה משום 'נוטע'. ובחזון איש (יה, א-ג) דחה דעה זו.

דפים ג – ד

ד. מה דין תוספת שביעית לפניה ולאחריה?

רבי עקיבא דרש מבחריש ובקציר תשבת לאסור חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית. ורבי ישמעאל העמיד הכתוב בשבת בראשית ולא בשבת הארץ, והסיקו שלדבריו תוספת שביעית הלכה למשה מסיני, ונאמר בהלכה שרק עשר נטיעות המפוזרות בתוך בית סאה, מותר לחרוש כל השדה בשבילן, אבל זקנות אסור שלשים יום קודם ראש השנה.

והסיק רב אשי שכן סבר רבן גמליאל ובית דינו שהלמ"מ היא, והם אמרו שההלכה נאמרה רק בזמן שביט המקדש קיים, אבל בזמן שאין ביהמ"ק קיים מותר לחרוש עד השנה השביעית.

א. לפי מה שפירש רבי יוחנן דברי רבן גמליאל ובית דינו, תוספת כל שהיא צריך להוסיף בכל אופן, דומיא דשבת בראשית (עפ"י תוס').

ב. מדברי תורא"ש נראה שלרבי עקיבא, החורש בתוספת שביעית – לוקה [ויש מפרשים מכת מרדות מדרבנן (עריטב"א), והתורא"ש דחה דעה זו], והוא הדין לתירוץ רב אשי אף לרבי ישמעאל ולרבן גמליאל, בזמן שביט המקדש קיים – לוקין על תוספת שביעית.

ויש להעיר שבספר מנחת שלמה (ח"ג קכא, ב) נוטה מצד הסברא שאין מלקות כלל על תוספת שביעית שלפניה [ועוד כתב שלגבי קציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית נראה שלוקה אף לרבי ישמעאל. וע' חזו"א שביעית יז, ב]. וע' גם בחדושי רעק"א שצדד בזה.

ג. נראה שלרבי עקיבא איסור 'תוספת' מהתורה חל שלשים יום קודם ראש השנה. והכמים הוסיפו לאסור משני פרקים כבסמוך. ואין התר לעשר נטיעות אלא כלפי איסור דרבנן, אבל בתוך שלשים אסור, שהרי משמע בגמרא שלרבי עקיבא לא נתקבלה הלכה לעשר נטיעות [והתוס' בראש השנה (ט. ד"ה ור"ע) כתבו שלפי מסקנת הגמרא יתכן לפרש הלכה של עשר נטיעות אף לרבי עקיבא, והלימוד מן הכתוב הוצרך לאסור בזמן שאין בית המקדש קיים] (עפ"י מנחת שלמה ח"ג קכא).

מדברי חכמים, אסור לחרוש בשדה ערב שביעית מזמן שאין החרישה מועילה לפרי – כדברי בית שמאי.

בית הלל אומרים: מעצרת. וקרובים דברי אלו להיות כדברי אלו. ובשדה הלבן חורשים משתכלה הלחה (= עונת הגשמים) וכל זמן שבני אדם חורשים ליטע מקשאות ומדלעות. רבי שמעון אומר: עד הפסח. ואמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו וביטלום [שכן הראשונים שאסרו, כך התנו ביניהם שכל הרוצה לבטל יבוא ויבטל (משום הפסד הרבים. תוס')].

א. מה שאמרו קציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית, פירש ריב"א (בר"ה ט): בקציר של הנזרעים מאליהם (= ספיחים) שהביאו שליש בשביעית, שאם נזרע ביד – כבר ידענו איסורו מלא תזרע.

יש מפרשים שאסור לקצור בשביעית עצמה לצורך מוצאי שביעית, וכענין איסור סחורה (ע' פירוש המשנה לרמב"ם ריש שביעית. ואפשר לפי זה שאין איסור בעבודת הארץ במוצאי השביעית. ויש סוברים כן בדעת הרמב"ם).

יש מפרשים שתוספת שביעית שמדובר כאן היינו עבודת הקרקע לפני ולאחרי השביעית, אבל קדושת פירות שביעית שיצאו לשמינית אינו ענין לתוספת שביעית ונלמד ממקום אחר (עפ"י תוס' ר"ה יב: רשב"א, ר"ן וריטב"א).

ב. כתבו התוס' (בר"ה ט): אין תוספת שביעית אסורה מהתורה אלא לענין חרישה [או קצירה] המפורשת, אבל נטיעה מותרת מהתורה עד השביעית, אלא שחכמים אסרו ליטע בתוך שלשים יום סמוך לשביעית. וראה פרטי דיני נטיעה ערב שביעית, בר"ה ט-י. השקיה, זיהום וכריכה – יש לשמוע מהגמרא בע"ז (ג) שמתרים בערב ראש השנה אפילו כשעשויים להשבחה ולאברוי.

ג. הרמב"ם (שמיטה ג, א) פסק כרבן גמליאל ובית דינו, ששלשים יום סמוך לשביעית אסורים בעבודת הארץ מהלכה למשה מסיני, וחכמים אסרו לחרוש בשדה הלבן מפסח ובשדה אילן מעצרת, שנראה כמתקן שדהו לצורך שביעית. ובזמן שאין מקדש מותרים בעבודת הארץ עד ראש השנה.

לפרש"י (ר"ה י: ד"ה לעולם), לרבי מאיר האומר יום אחד בשנה חשוב שנה, די לתוספת שביעית יום אחד בלבד (וע' טורי אבן ר"ה; מנחת שלמה ח"ג כק).

דף ד

ה. מהם חילוקי הדינים של הפעולות דלהלן במועד?

- א. השקאה ממים שאינם של מעיין או שאינם באים ישירות ממנו.
- ב. השקיית ירקות.
- ג. עשיית עוגיות לגפנים.
- ד. עשיית אמת המים ותיקונה.
- ה. עקירת ענפי אילנות מאפיק הנהר; פינוי מקור מעיין שנסתם או שירטון שבנהר.

א. כאמור לעיל, אסור להשקות השדות במועד ממי קילון (= מים שבבור) ואפילו במקום הפסד, מפני הטירחה המרובה שבדלייתם. ואסרו להשקות אף ממי גשמים שאינם בקילון אלא בהמשכה שאין טירחה גדולה בהשקאתם, גורה משום מי קילון (רבי יוחנן) או מפני שהם עצמם נעשים לבסוף מי קילון שהרי נחסרים והולכים מחמת ההשקאה עד שנצרך לדלותם מלמטה (רב אשי).

במבואר בגמרא שלדעה זו האחרונה אין איסור במי גשמים אלא כשהם עלולים לפסוק ויבוא לידי מי קילון, אבל כגון נהרות המושכים מים מן האגמים שבבבל שאינם פוסקים לעולם – מותר להשקות מהם. וכן אמר רבי זירא אמר רבה בר ירמיה אמר שמואל, אבל לרבי יוחנן גזרו במי גשמים אפילו כשאינם פוסקים, אטו מי קילון.

להלכה פסקו הרי"ף והרמב"ם שמותר.

ברכות מים (ממי גשמים) שנתמלאו מערב יום טוב, אסור להשקות מהם בחולו של מועד. ואם היתה אמת המים עוברת ביניהן – מותר, שאם ייפסקו מי גשמים ישקה מאמת המים ולא יבוא לדלות ממקום אחר. לדברי רב פפא מותר רק כשרובה של אותה שדה שותה מאותה אמת המים (בבת אחת), ולרב אשי אפילו אינה שותה רובה בפעם אחת מותר שאין חוששים שמא ידלה ממקום אחר, כי הלא יוכל להשקות מהאמה בעוד יומיים או שלשה ימים.

כתב הראב"ד: דוקא כשאמת המים עוברת בתוך הברכות אבל כשהיא מחוץ להן, אף על פי שבאה לשדה – אסור שיש לחוש שמא יטרח ויביא.

ברכה שנוטפת מים משדה בית השלחין המושקית ממי מעיין – מותר להשקות ממנה לשדה אחרת. בתנאי שאינה פוסקת אלא עדיין מטפטפת מבית השלחין לבריכה (רבי ירמיה), ובלבד שלא פסק מעין ראשון (אביי).

רבי שמעון בן מנסיא אומר: שתי ערוגות זו למעלה מזו, לא ידלה מן התחתונה וישקה את העליונה. יתר על כן אמר רבי אלעזר בר' שמעון: אפילו ערוגה אחת חציה נמוך וחציה גבוה, לא ידלה ממקום נמוך וישקה למקום גבוה.

מעיין עמוק, ודאי אסור להשקות ממנו בהדלאה בטורח, אבל נראה שמותר להשקות ממנו שלא בטורח הדלאה כגון שמותקנת שם משאבה, ואין לנו לגזור דבר חדש שלא גזרו חכמים, שמא תתקלקל המשאבה [ואף אם תתקלקל, אם מסתפקים משם מים לצורך המועד הלא מותר לתקנה. ואף אם אין מסתפקים אלא להשקיית שדה, אפשר שתיקונה אינו נחשב טירחה מרובה לאסור במקום הפסד].

ונראה שגם אם המשאבה מזניקה את המים לתוך בריכה ומן הבריכה נמשכים צנורות לשדות – יש להתיר, שיש לדון זאת כאמת המים העוברת בתוך הבריכה ולא כמי קילון. ואולם בשעה שהמשאבה מקולקלת אין להשקות מהבריכה, שהרי זה ממש כמי גשמים ומי קילון (עפ"י חזון איש קלד, יד).

ב. הסיקו על פי הברייטא, מדלים מים (מן הקילון) לירקות כדי לאכלם (במועד). ואם בשביל ליפותם = שיגדלו הירקות וישיבחו) – אסור.

א. הדלאה לצורך הצלת הירקות מהפסד; הנמוקי-יוסף הביא בשם הראב"ד לאסור הגם שיש לו הפסד מועט מכך, משום שהטורח רב מן הפסד. וכן במגיד משנה (ח,ב) כתב שאף במקום הפסד אסור כל שאינו מדלה כדי לאכלן. ובחדושי רעק"א נטה מדבריו שיש לומר הואיל והם ראויים לאכילה, התירו משום הפסד, שלא גרע מיום טוב עצמו שהתירו מלאכה גמורה משום 'הואיל'.

ב. אפשר שגם הפירוש האחר שרצו לפרש בברייטא, אמת הוא, ומותר לדלל במועד את הירקות הצומחים כשמלקט לצורך אכילה, ואם רק כדי לייפות את הנשירים אסור (עפ"י שפת אמת).

ג. אין עושים עוגיות לגפנים משום טירחה יתרה (אפילו בדבר האבד. ערא"ש פ"ב ג). ורב יהודה הורה התר בעוגיות שכבר היו קיימות ונסתמו, שמוותר לחזור ולחפורם.
כתב הראב"ד: עוגיות חדשות שאמרו – לאו דוקא, אלא כל שלא ניכר החריץ אסור, אבל אם החריץ ניכר מעט, אפילו אין בו טפח – מותר (וכ"ה בתורא"ש).

ד. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין עושים את האמה בתחילה, משום טרחה (ואפילו בדבר האבד. ערא"ש פ"ב ג). אבל מתקנים את המקולקלת, שאם היתה עמוקה טפח – מעמידה על ששה טפחים (רבי אבא).
פרש"י: שהיתה בתחילה עמוקה ששה ונסתמה עד טפח, חוזר ומעמיק אותם חמשה שנסתמה. ויש מפרשים: אפילו לחפור בתחילה מטפח לששה מותר (נמו"י; רש"י על הר"ף). וכן פסק בספר מאור ישראל עפ"י הרמב"ם והשו"ע).

עמדה על חצי טפח, לא יעמידנה על שלשה טפחים (או פחות. תורא"ש), כיון שאינה ראויה לשימוש כיאות בשלשה ונמצא טורח שלא לצורך. וכן היתה טפחיים לא יעמיקנה לשנים עשר שטירחה שלא לצורך היא, אבל נסתפקו אם יכול להעמידה על שבע [שהרי מעמיק רק חמשה טפחים, כמו המעמיק מטפח אחד לששה] אם לאו. 'תיקו'.

א. הרמב"ם פסק להקל ולהעמיק מטפחים לשבעה. וכ"כ הריטב"א, וכן פסק בשלחן ערוך (תקלז,ו). ואפשר שאם היתה עמוקה שלשה אסור להעמיקה לשמונה, כי יש טירחה יתירה להשליך העפר מעומק האדמה (מגן אברהם, ומובא במשנ"ב).
ור"צ גיאות ומאירי ונמוקי יוסף דעתם לאסור אף מטפחים לשבעה (וע' שער הציון שם ומאור ישראל).

ב. הפניית האמה הקיימת; רבי יהודה (ב). אסר ורבי מאיר מתיר. ונראה שאף הוא אינו מתיר אלא רק להפנות את ראש האמה, אבל לא לעשותה בתחילה (עפ"י חזון איש קלה).

ה. אביי התיר לבני בר-המדך לעקור אילנות (אבנים ועפר. תורא"ש) מהנהר במועד. רבי ירמיה התיר לבני סכותא לכרות נהר שמקורו נסתם. רב אשי התיר לבני מחסיא לקדור נהר בורניץ (שהעלה שרטון באמצעו) – אמר: כיון ששותים ממנו רבים, הרי שנינו עושים כל צורכי רבים.
לדעת הראב"ד (מובא בתורא"ש בהרחבה), מותר לחפור תעלות מים מהנהר לצורך הרבים אפילו כיוונו מלאכתם למועד, כי אם לא יעשוהו בזמן בטלה, לא יעשוהו לעולם, ואולם מלאכה שהיא מעשה אומן אינה מותרת לצורך הרבים אלא אם נעשית לצורך המועד.

1. האם מותר לחפור אמת המים בשדה בשביעית, או לחפור חפירה כדי להניח שם את זבלו?

רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין עושים את האמה בשביעית. וחכמים אומרים: עושים. בטעמו של ראב"ע נחלקו רבי זירא ורבי אבא בר ממל, ובארו בגמרא שלדברי שניהם יש לאסור מפני שמכשיר אגפיה לזריעה (בכך שמניח את האדמה התחוחה באגפים הריזה נראה כחרישה, שהרואים סבורים שלכך הוא מתכוין. או אף נידון כחרישה ממש אפילו אינו מתכוין לכך. תוס'), אלא שנחלקו כאשר משליך האדמה שחפר אל מקום אחר, האם יש לאסור משום שנראה כעודר שדהו אם לאו [כי העודר מניח האדמה במקומה ולא במקום אחר].
ובאופן שמיד בחפירתו נכנסים המים ובאים לאמה, ודאי אינו נראה כעודר אלא שאסור מפני שמכשיר אגפיה [אם מניח את האדמה שם].

ועוד נחלקו רבי זירא ורבי אבא בר ממל לדברי רבי אלעזר בן עזריה, האם מותר לחפור בשדהו כדי להניח שם זבלו לאוצר [שצריך לחפור שלשה טפחים או להגביה שלשה טפחים מקרקע השדה, שאם לא כן נראה כמזבל שדהו], ואין חוששים שנראה כעודר כי זבלו מוכיח עליו, או שמא אסור הדבר וצריך להעמיק קודם שנת השביעית. הלכה כחכמים (רמב"ם שמיטה א, ט; ריא"ז). יש סוברים שאם משליך את האדמה לאגפיה אסור אף לחכמים (עפ"י ראשון לציון. וכן משמע בר"ן - ע' תוי"ט ורעק"א). ויש חולקים (ע' שפת אמת).

דף ה

- ז. א. האם מותר לחפור ולתקן בורות מים במועד?
 ב. צרכי הרבים הנעשים במועד – כיצד?

א. הסיקו בגמרא כדברי רבי יוחנן שבורות שיחין ומערות של רבים שהרבים צריכים להם (במועד. ראשונים), מותר לחפרם במועד, וכשאננם צריכים להם אסור לחפור אבל חוטטים אותם מצרורות וכד', שפים את סדקיהם וסדים אותם בסיד. ושל יחיד, אם צריך לו – חוטטים אבל לא חופרים. ואם אין צריך לו – אין חוטטים אבל כונסים מים לתוכם (בכלים, מגשמים שירדו על הגגות וכד'. נמוקי יוסף).

ב. מתקנים במועד את אמות המים המקולקלות ואת קלקולי המים שברשות הרבים וחוטטים אותם, ומתקנים את הדרכים ויוצאים לקווצם, וכן מתקנים את הרחובות ואת האסטרטאות (= דרכים מפולשות; שוקים גדולים חוץ לעיר) ואת מקוות המים, יוצאים למוד אותן וכל מקוה שאין בו ארבעים סאה מרגילים לתוכו ארבעים סאה, ועושים כל צרכי הרבים – לרבות חפירת בורות כשהרבים צריכים להם וכנ"ל. ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו, תלמוד לומר והיה עליך דמים.

- ח. א. ציון הקברות – כיצד?
 ב. מהו בית הפרס ומה דינו?

א. רמזו ממקראות רבים שצריך לציין את הקברות כדי להפריש אוכלי תרומה ועושי טהרות מן הטומאה. אין מציינים אלא על דברים המטמאים את המאהיל עליהם, כגון שדרה וגולגולת, רוב בנין או רוב מנין של עצמות המת. כזית מצומצם מן המת אעפ"י שמטמא באהל אין מציינים אותו, כי במשך הזמן הוא נפחת מכזית – מוטב ישרפו עליו תרומה וקדשים לפי שעה (העוברים מעליו עד של נחסר) ואל ישרפו עליו לעולם (כשיציינוהו ויעברו עליו בטעות, ובאמת לא נטמאו).

אין מציינים על הודאות (שהכל יודעים להישמר מהן) אלא על הספקות, ואלו הן הספקות – סככות [= אילן המיסך על הארץ (בסמוך לבית הקברות, ספק אם יש טומאה תחתיו, או ודאי יש טומאה אלא שיש הפרש בין נופי האילן ואין ידוע באיזה מקום. תוס') ופרעות [= אבנים בולטות מן הגדר (ואין ידוע תחת איזה אבן נמצאת הטומאה. תורא"ש) ובית הפרס (כדלהלן)].

אין מעמידים ציון במקום טומאה אלא מחוצה לו, שלא להפסיד טהרות של הנכנס בפתע. ואין מרחיקים ציון ממקום טומאה (יותר מכלשהו. רש"י; רא"ש הל' טומאה) שלא להפסיד את ארץ ישראל.

א. אם הציון על גבי אבן מוגבהת, אין מרחיקים הציון מן הטומאה מפני שהציון בולט לעין, אבל על הקרקע מרחיקים אותו מעט, שלפעמים אין רואהו עד שבא ונוגע ומאהיל (עפרש"י בשם מורו להלן ז).